

יסודות תענית

שיעור שני

התעניות – סוגיהן ומהותן

מקורות

- א. ויקרא טז, כט-לא; שמואל א ז, ה-ו; שמואל א לא, יא-יג; שמואל ב א, יא-יב; יואל ב, טו-טז
- ב. משנה תענית א, ד-ז; ב, א-ד; ג, א-ד; גמ' תענית כז: "תנו רבנן אנשי משמר... את בניהם"
- ג. ר"ן תענית ט. ד"ה ויש "ומעתה בכל תענית..."
- ד. גמ' תענית יא.:- "אמר שמואל היושב... מתפלל של תענית"; ברכות יז. "רב ששת כי הוה... ותרצני"
- ה. רא"ש תענית פ"א סי' יג "שפיר קבלה עליו"; ט"ז סי' תקסב ס"ק ח
- ו. רא"ש תענית פ"א סי' טז "הראב"ד ז"ל... התשלום שוה"; [רמ"א א"ח סי' שלד סעי' כו; רמ"א י"ד סי' קפה ס"ק ד]
- ז. רמב"ם הל' תעניות פ"א ה"א-ד, ט, יב, יד, יז; פ"ה ה"א

ט"ז סי' תקסב ס"ק ח

אם הרהר בלבו. - ז"ל הרא"ש פ"ק דתענית כת' הר"ר יהודה בשם ר"ת אם היה בדעתו להתענות מאתמול ולא קבל עליו במנחה אך בלבו היה להתענות מאתמול אלא שלא הוציאו מפיו מקרי שפיר תענית דהוי בכלל נדיב לב כדאיתא פ"ג דשבועות דאם גמר בלבו אף על פי שלא הוציאו בשפתיו מועיל ואף על גב דאמר התם דלענין שבועה לא מהני גמר עד שמוציא בשפתיו דכתי' לבטא בשפתים מסתבר דכל עניני נדר ילפינן מהדדי דהא גבי צדקה דרשינן מוצא שפתיך תשמור ומועיל גמר בלבו והא דבעי' קבלה בתפלה לכתחלה הוא דבעי' וסיים הרא"ש ע"ז ונ"ל דראיית ר"ת לא היתה אלא למי שהרהר קבלת תעני' בתפלת מנחה ולא הוציאו מדהביא ראייה מנדיב לב ומצדקה דמחשבת הלב כאלו הוציאו בפיו אבל לא עדיף הרהור של כל היום יותר מהוצאת פיו עכ"ל. והטור פוסק כן כאן וקשה דבסי' רי"ב בח"מ מביא הטור תשו' הרא"ש במי שקונה קרקע אדעתא שיעשנו הקדש אם לא הוציא מפיו כלום הוי דברים שבלב ואמר שמואל גמר בלבו צריך שיוציא בשפתיו אף על גב דכתיב כל נדיב לב עולות הא אמרי' חולין מקדשים לא ילפי' והאידינא כל הקדש יש לו דין חולין שאין עתה הקדש לברך הבית ואינו אלא לצדקה הלכך צריך שיוציא בשפתיו כו' א"כ לא ס"ל כר"ת וקשיין דברי הרא"ש והטור אהדדי וב"י בי"ד סי' רכ"ח הביא בשם מהרי"ק שורש קס"א שהרא"ש בתשו' זו אינו תופס כר"ת דבפ"ק דתענית כ' דגבי צדקה מועיל גמר בלבו ומש"ה פסק דגבי צדקה אינו מועיל גמר בלבו עכ"ל וגם המרד' פ"ק דב"ב כ' בשם תשו' רש"י דצדקה כנדרים ונדבות דמיא הלכך גמר בלבו ליתן צדקה חייב כאלו הוציאו מפיו עכ"ל ונלע"ד דהרא"ש וטור הסכימו לפסק דר"ת לענין תענית אלא דמ"מ בפ"י הפשט לא הסכימו דאיתא בפ"ג דשבועות אמר שמואל גמר בלבו צריך שיוציא בשפתיו שנא' לכל אשר יבטא האדם בשבועה מיתבי מוצא שפתיך תשמור ועשית אין לי אלא שהוציאו בשפתיו גמר בלבו מנין ת"ל כל נדיב לב שאני התם דכתיב כל נדיב לב ונגמור מיני ומסקי' חולין מקדשים לא ילפינן ויש להקשות לר"ת דמחלק שבועה מנדר מאי פריך בגמ' מנדר דמוצא שפתיך קאי על הנדר דהא כתי' גבי נדר ושמואל מייירי משבועה וא"ל דפריך נגמור שבועה מנדר ובזה מתרץ דחולין מקדשים לא ילפינן דא"כ לא היה לר"ת לחלק בין שבועה לנדר אלא בין חולין לקדשים בין שבועה בין כנדר ונ"ל דר"ת ס"ל דודאי בשבועה לא הוה בשום דוכתא דמהני כיון דלא ילפי' מקדשים אבל כנדר ילפי' כל נדר מפסוק זה וא"צ ילפות' בזה אלא דהכל היה בכלל פסוק זה כיון דגלי לן קרא כנדר סתם ומצינו כנדר אחר דמהני הרהור דהיינו בקדשים ומסתמא הכל בכלל אפי' חולין משא"כ שבועה שלא נכלל בפסוק זה אלא דעתה בא לילף מפסוק זה בזה אמרי' חולין מקדשים לא ילפינן כנ"ל דעת ר"ת אבל הרא"ש לא ס"ל האי סברא דכל נדר נכלל בפסוק זה אלא קרא כתיב דוקא קדשים

ואתה בא ללמוד ממנו שאר נדר ע"כ אמר חולין מקדשים לא ילפינן אפי' בנדר עצמו אלא דכאן בתעני' הוא נחשב ממש כקדשים דהא תעני' במקום קרבן שהוא מקריב גופו לשמים עדיף מצדקה שהיא לצורך הבריות וראיה לזה מדברי הרא"ש פ"ק דתענית שהביא שם דברי הראב"ד שכ' וקבלת תעני' אינו אלא לצדקה כאלו מתנדב מחלבו ודמו לגבוה כו' וחלק שם הרא"ש עליו אמ"ש דהוה לצדקה דהיינו יש לו פדיון אלא דוקא בגופו משלם דכן נדר את גופו אלמא דעכ"פ הוה תעני' במקום קרבן ע"כ הכריע כאן שפיר דילפי' לענין תענית מנדר דקדשים מ"ה מהני כאן הרהור משא"כ בח"מ סימן רי"ב לענין צדקה ועוד דפליג הרא"ש על ר"ת דר"ת מפרש הך קרא דמוצא שפתיך וקרא דנדיב לב לענין צדקה וס"ל כמ"ש בסמוך בשם המרדכי תשוב' רש"י דצדקה הוה כמו נדרים ונדבות דהיינו שהכל בכלל נדר דקרא והרא"ש מפרשו דוקא אנדרים ונדבות ממש מתפרש וממילא ה"ה תעני' אבל לא צדקה ואף על גב דכת' הרא"ש כאן מדהביא ראיה מנדיב לב ומצדקה דמחשבת הלב כו' היינו לפי דעת ר"ת דמשה צדקה לנדרים אבל ליה עצמו לא ס"ל כן לענין צדקה ואם כן מתורץ הכל בס"ד.

בשיעור הקודם עסקנו במצוה להריע בחצוצרות בשעת צרה, אותה רואה הרמב"ם כיסוד מצות התענית. בשיעור זה נעסוק במהותן ובסוגיהן של התעניות השונות.

מצות התענית היחידה הקיימת בתורה היא תענית יום הכיפורים:

והיתה לכם לחקת עולם בחדש השביעי בעשור לחדש תענו את נפשתיכם וכל מלאכה לא תעשו האזרח והגר הגר בתוכם. כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו. שבת שבתון היא לכם וענייתם את נפשתיכם חקת עולם. [ויקרא טז, כט-לא]

עם זאת, בנביאים ובכתובים התענית מוזכרת פעמים רבות. ממקורות אלו עולים שלושה סוגי תעניות:

- א. תענית בשעת צרה כבקשה לישועה
- ב. תענית של תשובה¹
- ג. תענית של אבלות

דוגמה לתענית בשעת צרה בקריאת הצום בימי יואל מחמת הארבה:

תקעו שופר בציון, קדשו צום קראו עצרה. אספו עם קדשו קהל קבצו זקנים אספו עוללים וינקי שדים, יצא חתן מחדרו וכלה מחפתה. בין האולם ולמזבח יבכו הכהנים משרתי ה', ויאמרו חוסה ה' על עמך ואל תתן נחלתך לחרפה למשל במ גוים, למה יאמרו בעמים איה אלהים. [יואל ב, טו-טז]²

דוגמה לתענית של תשובה בצום של ישראל במצפה בזמן שמואל:

ויאמר שמואל קבצו את כל ישראל המצפתה, ואתפלל בעדכם אל ה'. ויקבצו המצפתה וישאבו מים וישפכו לפני ה' ויצומו ביום ההוא ויאמרו שם חטאנו לה'... [שמואל א ז, ה-ו]³

דוגמה לתענית של אבלות בצומות מחמת מות שאול:

¹ אמנם, גם התענית בשעת צרה אמורה לכלול בתוכה תשובה, כדברי המשנה [תענית טו]. ה"זקן שבהן אומר לפנין דברי כבושין: אחינו, לא נאמר באנשי נינוה 'וירא אלהים את שקם ואת תעניתם', אלא 'וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה', ויסוד הדברים בנבואת ישעיהו [נח, ג-ו]: "הלוא זה צום אבחרהו" וכו'. ואף על פי כן קיים הבדל עקרוני בין סוגי התעניות: תענית בשעת צרה באה כביטול הרעה העתידה לבוא, ואילו תענית של תשובה באה כתיקון לחטא שנעשה בעבר.

² מקורות נוספים לתענית כתפילה בשעת צרה לישועה: צום דוד בחוליו של בנו [שמואל ב יב, טז-כג]; צום אנשי נינוה לאחר נבואת יונה [יונה ג, ז]; צום אסתר, נערותיה וישראל לקראת כניסתה אל אחשוורוש [אסתר ד, טז]; צום דניאל לבניין המקדש [דניאל ט, ג]; צום עזרא ואנשיו בשעת עלייתם לארץ [עזרא ח, כא-כג]. [השאלות] [שאלתא סו] רואה בתענית יום הכיפורים את המקור לחובה להתענות בשעת צרה.

³ מקור נוסף לתענית של תשובה בצום של ישראל בבית שני ב'כריתת האמנה' [נחמיה ט, א-ד].

וישמעו אליו יבשי גלעד, את אשר עשו פלשתים לשאול. ויקומו כל איש חיל וילכו כל הלילה ויקחו את גוית שאול ואת גוית בניו מחומת בית שן, ויבאו יבשה וישרפו אתם שם. ויקחו את עצמתיהם ויקברו תחת האשל ביבשה, ויצמו שבעת ימים. [שמואל א לא, יא-יג]

ויחזק דוד בבגדיו ויקרעם, וגם כל האנשים אשר אתו. ויספדו ויבכו ויצמו עד הערב, על שאול ועל יהונתן בנו ועל עם ה' ועל בית ישראל כי נפלו בחרב. [שמואל ב א, יא-יב]⁴

התעניות המפורטות במשנה במסכת תענית [פרקים א-ג] הן תעניות מן הסוג הראשון – תעניות בשעת צרה, מחמת עצירת גשמים או מחמת צרות אחרות. בנוסף לכך ישנן שתי תעניות נוספות: תענית אנשי משמר ותענית תשעה באב.

טעמה של תענית אנשי משמר מפורש בגמרא:

תנו רבנן, אנשי משמר היו מתפללין על קרבן אחיהם שיתקבל ברצון, ואנשי מעמד מתכנסין לבית הכנסת ויושבין ארבע תעניות: בשני בשבת בשלישי ברביעי ובחמישי. בשני על יורדי הים, בשלישי על הולכי מדברות, ברביעי על אסכרא שלא תיפול על התינוקות, בחמישי על עוברות ומיניקות – עוברות שלא יפילו, מיניקות שיניקו את בניהם. [תענית כז:]

מדברי הגמרא עולה שתענית אנשי משמר היא חלק מתפילתם על ישראל, שיינצלו מפורענויות שונות. מכאן עולה סוג נוסף של תענית: תענית של תפילה. אמנם, נראה שתענית זו דומה במהותה לתעניות בשעת צרה – תענית הבאות לעורר רחמי שמים ולקבלת התפילות ברצון; ואם כן, היא אינה תענית מסוג שונה.

לעומת זאת, נראה שתענית תשעה באב מהווה תענית מסוג שונה: זו תענית של אבלות, המבטאת את אבלותנו על חורבן המקדש. הגדרה זו מפורשת בדברי הר"ן, המגדיר באופן זה את מהות כל התעניות שמחמת אירועי החורבן:

ומעתה בכל תענית ציבור ראוי להתפלל תפלת נעילה חוץ מארבע צומות, דבהדיא אמרינן בפרק מקום שנהגו דתשעה באב אינו כתענית ציבור לתפלת נעילה, ואין צריך לומר שאר צומות. והטעם, שלא תיקנו נעילה אלא בתעניות שהוקבעו לתפלה, אבל ארבעה צומות לא הוקבעו אלא לאבל. [ר"ן תענית ט. ד"ה ויש]

התעניות המצוינות במשנה הן תעניות ציבור. בנוסף לכך, הגמרא עוסקת גם בתענית שהיחיד מקבל על עצמו:

אמר רבי זעירא אמר רב הונא: יחיד שקיבל עליו תענית, אפילו אכל ושתה כל הלילה למחר הוא מתפלל תפילת תענית, לן בתעניתו אינו מתפלל של תענית. [תענית יא:]

מדברי הגמרא נראה שגם יחיד מתענה מחמת צרה:

מי שהיה מתענה על הצרה ועברה, על החולה ונתרפא, הרי זה מתענה ומשלים. [תענית י:]

אמנם, הגמרא דנה גם באופן כללי במעמדו של היושב בתענית:

אמר שמואל: כל היושב בתענית נקרא חוטא. סבר כי האי תנא, דתניא, רבי אלעזר הקפר ברבי אומר: מה תלמוד לומר 'וכפר עליו מאשר חטא על הנפש'? וכי באיזה נפש חטא זה? אלא שציער עצמו מן היין. והלא דברים קל וחומר, ומה זה שלא ציער עצמו אלא מן היין נקרא חוטא, המצער עצמו מכל דבר ודבר על אחת כמה וכמה. רבי אלעזר אומר: נקרא

⁴ מקורות נוספים לתעניות של אבלות: תעניות מחמת אירועי החורבן [זכריה ז, ג-ו] ותענית עזרא מחמת לקיחת הנשים הנכריות [עזרא ט, ג-ה].

קדוש, שנאמר 'קדוש יהיה גדל פרע שער ראשו'. ומה זה שלא ציער עצמו אלא מדבר אחד נקרא קדוש... ריש לקיש אמר: נקרא חסיד, שנאמר 'גמל נפשו איש חסד ועכר שארו' וגו'.

[תענית יא.:-]

מדברים אלו משתמע שיש משמעות גם לעצם הישיבה בתענית, גם שלא מחמת צרה וכדו'. טיבה של תענית זו אינו מפורש בגמרא, והדבר שנוי במחלוקת הראשונים.

הריטב"א כותב:

שהנודר להתענות כדי לסגף עצמו ולהכניעו לעבודת השם או לשוב בתשובה וכיוצא בו, זה דבר מצוה הוא וכנודר לעשות מצוה.

[ריטב"א יא.:-]

לדברי הריטב"א, מגמת התענית שאדם מקבל על עצמו היא תשובה והכנעת היצר.

שיטה שונה עולה מדברי הראב"ד המובאים ברא"ש:

וקבלת תענית אינו אלא לצדקה, כאילו מתנדב מחלבו ודמו לגבוה, ותמורתם יתן לעניים.

[רא"ש פ"א סי' טז]

לפי שיטה זו, התענית מהווה מעין קרבן – "כאילו מתנדב מחלבו ודמו לגבוה".

דברי הראב"ד מבוססים על תפילתו של רב ששת בסיום תעניתו, המובאת בגמרא במסכת ברכות:

רב ששת כי הוה יתיב בתעניתא בתר דמצלי אמר הכי: רבון העולמים, גלוי לפניך בזמן שבית המקדש קיים, אדם חוטא ומקריב קרבן ואין מקריבין ממנו אלא חלבו ודמו ומתכפר לו, ועכשיו ישבתי בתענית ונתמעט חלבי ודמי. יהי רצון מלפניך, שיהא חלבי ודמי שנתמעט כאילו הקרבתי לפניך על גבי המזבח ותרצני.

[ברכות יז.]⁵

מתפילתו של רב ששת משתמע שהיושב בתענית נחשב כאילו הקריב את חלבו ודמו על גבי המזבח, ובכך הוא מתרצה לפני ה'. ואם כן, יש ללמוד ממקורות אלו על סוג נוסף של תענית: תענית של ריצוי וכפרה, הנעשית על ידי 'נדבת חלבו ודמו לגבוה'.

להגדרה זו, שהתענית מהווה מעין 'נדבה לגבוה', יש השלכות הלכתיות.

הרא"ש מביא את דברי רבנו תם, שיש תוקף לקבלת תענית הנעשית בלב:

כתב ה"ר יהודה בשם ר"ת ז"ל, אם בדעתו להתענות מאתמול ולא קבל עליו במנחה אך בלבו היה להתענות מאתמול אלא שלא הוציאו מפיו, מיקרי שפיר תענית, דהוי בכלל 'נדיב לב' כדאמר בפרק ג' דשבועות דאם גמר בלבו אף על פי שלא הוציאו בשפתיו מועיל. ואף על גב דקאמר התם דלענין שבועה לא מהני גמר עד שמוציא בשפתיו, דכתיב 'לבטא בשפתים', מסתברא דכל ענייני נדר ילפינן מהדדי, דהא גבי צדקה דרשינן 'מוצא שפתין תשמור' ומועיל גמר בלבו, והוא הדין גבי תענית.

[רא"ש פ"א סי' יג]

הט"ז מקשה על כך, שהרי הרא"ש כותב בתשובתו [כלל יג סי' א] שנדר בלב אינו חל, ודין 'נדיב לב' אמור ביחס לקדשים בלבד (ולא ביחס לנדרי צדקה), ואם כן כיצד הוא פוסק שיש תוקף לקבלת תענית הנעשית בלב?

הט"ז מתרץ כי הרא"ש פוסק כרבנו תם ולא מטעמו:

⁵ וכן נראה מדברי הגמרא [ברכות לב.:-] "ואמר רבי אלעזר: גדולה תענית יותר מן הצדקה. מאי טעמא? זה בגופו וזה בממונו".

הרא"ש לא סבירא ליה האי סברא דכל נדר נכלל בפסוק זה, אלא קרא כתיב דוקא קדשים... אלא דכאן בתענית הוא נחשב ממש כקדשים, דהא תענית במקום קרבן, שהוא מקריב גופו לשמים, עדיף מצדקה שהיא לצורך הבריות. [ט"ז תקסב, ח]

לדברי הט"ז, הרא"ש מגדיר את התענית כ'נדבת חלבו ודמו לגבוה', ולכן דין קבלת תענית כנדרי הקדש: בדומה לנדרי הקדש, גם קבלת תענית חלה במחשבת הלב.

הבנה זו עולה גם מדברי הראב"ד דלעיל, מהם לומד הרא"ש שניתן לפדות תענית בנתינת ממון לצדקה:

ומה שכתב 'ותמורתם יתן לעניים', לא ידעתי למה, כיון דצריך לפרוע תעניתו. ואפשר שרוצה לומר שבו תלוי הדבר, אם ירצה יתן תמורתם לעניים ולא יתענה, ואם ירצה יפרע תעניתו. [רא"ש פ"א סי' טז]⁶

נראה ששיטה זו מבוססת על ההבנה שמהות התענית היא 'נתינת חלבו ודמו', ולכן היא סבורה שניתן להמיר את התענית בנתינת דמיו לצדקה.⁷

בדומה לכך, הרמ"א כותב שמי שנכשל בחילול שבת או בנידה צריך להתענות כדי לכפר על חטאו, אלא שניתן להמיר את התעניות בנתינת צדקה:

אבל אסור לחלל שבת כדי להציל (ממון), ואם עבר וחילל צריך להתענות ארבעים יום שני וחמישי, ולא ישתה יין ולא יאכל בשר, ויתן במקום חטאת י"ח פשיטים לצדקה; ואם ירצה לפדות התענית, יתן בעד כל יום שנים עשר פשיטים לצדקה. [רמ"א או"ח שלד, כו]⁸

ואם פירש ממנה בקשוי ובשווג, שלא ידע שאסור לפרוש ממנה, יתענה מ' יום, ואינן צריכין להיות רצופים, רק כל שבוע שני ימים, כגון שני וחמישי, ובליל התענית אסור בין ובשר. ואם לא יוכל להתענות, יפדה כל יום בממון שיתן לצדקה, כפי ערך ממון שיש לו, כי עשיר יתן יותר קצת מעני, ויש להחמיר בתשובתו. [רמ"א יו"ד קפה, ד]⁹

פסיקה זו מבוססת על התפיסה שהתענית מהווה רכיב בכפרת החטא, והיא מהווה כעין תחליף לקרבן. בנוסף, פסיקה זו נוקטת – בדומה לשיטת הראב"ד (ודלא כרא"ש) – כי גם צדקה יכולה להוות תחליף לקרבן, ולכן ניתן להמיר את התעניות בנתינת צדקה.⁹

לעומת כל האמור עד כה, מדברי הרמב"ם נראה שהוא אינו מכיר בהבחנה בין סוגי התעניות השונים.

הרמב"ם פותח את הלכות תעניות במצוה לזעוק ולהריע בחצוצרות בשעת צרה, והרמב"ם מגדיר שהזעקה לה' על הצרה היא "מדרכי התשובה":

מצות עשה מן התורה לזעוק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שתבא על הצבור... ודבר זה מדרכי התשובה הוא, שבזמן שתבוא צרה ויזעקו עליה ויריעו ידעו הכל שבגלל מעשיהם הרעים הורע להן ככתוב 'עונותיכם הטו' וגו', וזה הוא שיגרום להם להסיר הצרה מעליהם.

⁶ ע"י שפת אמת [יב: ד"ה שם בגמ'] התמה על הבנתו של הרא"ש, ולטענתו דברי הראב"ד מתפרשים באופן שונה.

⁷ הרא"ש חולק על הראב"ד וטוען: "ולא מיסתבר לי, דהא אמר 'גדולה תענית מן הצדקה שזה בגופו וזה בממונו', נמצא שאין התשלום שווה". [ועי' ט"ז תקסב, ח] המביא מכך ראייה לשיטתו, כי הרא"ש מחלק בין תענית לצדקה, ודווקא התענית דומה לקרבן. אמנם, רבנו ירוחם [תולדות אדם וחוה נתיב יח חלק א], המביא את מחלוקת הראב"ד והרא"ש, כותב: "וראייתי לרבתי נוהגין לפדותו בשיש בו צער או אונס", ושיטה זו מובאת ברמ"א [תקסח, ב].

⁸ מקור דבריו בתרומת הדשן [פסקים וכתבים סי' ס].

⁹ ע"י תניא [אגרת התשובה פרקים א-ג] המאריך בהגדרות אלו, וע"ע שו"ת רב פעלים [ח"ג או"ח סי' לה]. אמנם ע"י שו"ת נודע ביהודה [מהד"ק או"ח סי' לה] החולק על תפיסה זו מיסודה, ולשיטתו הכפרה נעשית על ידי התשובה לבדה, "ואין התענית רק דבר טפל לתשובה... כדי לשבור לבו הזונה שיוכל להתחרט בלב שלם".

[הל' תעניות פ"א ה"א-ב]

בכך כורך הרמב"ם את הזעקה לישועה מהצרה עם התשובה מהחטא.
הרמב"ם מוסיף ומבאר את המצוה מדברי סופרים להתענות בשעת צרה:

ומדברי סופרים להתענות על כל צרה שתבוא על הצבור עד שירוחמו מן השמים. [שם, ה"ד]

נראה מכך, כי התעניות נועדות גם הן לזעקה לישועה מהצרות ולתשובה.

על פי הגדרה זו מבאר הרמב"ם גם את טיבן של התעניות על החורבן:

יש שם ימים שכל ישראל מתענים בהם מפני הצרות שאירעו בהן, כדי לעורר הלבבות ולפתוח דרכי התשובה, ויהיה זה זכרון למעשינו הרעים ומעשה אבותינו שהיה כמעשינו עתה עד שגרם להם ולנו אותן הצרות, שבזכרון דברים אלו נשוב להיטיב שנאמר 'והתודו את עונם ואת עון אבותם' וגו'. [פ"ה ה"א]

מדבריו עולה – בניגוד לנאמר לעיל בשם הר"ן – כי תעניות אלו אינן תעניות של אבלות, אלא גם הן תעניות של תשובה, הנעשית על ידי זיכרון צרות העבר¹⁰.

הגדרה זו של הרמב"ם עולה גם מדבריו לגבי תענית יחיד. בדברי הרמב"ם בהלכות תעניות אין זכר לא לתענית הבאה לשם סיגוף והכנעת היצר או לשם כפרה, אלא רק לתענית הבאה בשל צרה:

כשם שהצבור מתענים על צרתן כך היחיד מתענה על צרתו. כיצד? הרי שהיה לו חולה או תועה במדבר או אסור בבית האסורין, יש לו להתענות עליו ולבקש רחמים בתפלתו.

[שם, ה"ט]

עולה מכך, כי לשיטת הרמב"ם, גם תענית יחיד באה בשעת צרה, וגם היא תענית של זעקה לישועה מן הצרה הגורמת לאדם לעשות תשובה¹¹.

ואכן, הרמב"ם מוסיף וכותב:

כל השרוי בתענית, בין שהיה מתענה על צרתו או על חלומו בין שהיה מתענה עם הצבור על צרתם, הרי זה לא ינהוג עידונין בעצמו ולא יקל ראשו ולא יהיה שמח וטוב לב אלא דואג ואונן, כעניין שנאמר 'מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו'. [הל' תעניות פ"א ה"ד]

נראה שגם דברים אלו נובעים מתפיסתו העקרונית של הרמב"ם, על פיה אמנם הצום בא מחמת הצרה, אך מגמתו היא חזרת האדם בתשובה. בשל כך, אדם המתנהג בצום בשמחה ובטוב לב, הרי הוא מאבד את משמעותו של הצום – זמן בו האדם שם אל ליבו שצרותיו נובעות מחמת מעשיו הרעים, מתקן את אורחותיו ונושע¹².

בעזרת ה' בשיעור הבא נעסוק בדין 'קבלת תענית'.

להערות ולתגובות: שלמה ליפשיץ

lshlomo26@gmail.com

¹⁰ עי' שו"ת חתם סופר [או"ח סי' רח] העומד על החידוש שבשיטת הרמב"ם.

¹¹ מדברי הרמב"ם בפירוש המשנה [תענית פ"ד מ"ב] נראה שתענית אנשי משמר אינה באה לשם קבלת תפילתם, אלא היא נובעת מכך שאנשי המשמר עוסקים רק בענייני העבודה והתפילה ולא בעסקי עצמם.

¹² שיטתו של הרמב"ם, שמגמת התענית היא התשובה, עולה גם משיטת הרמב"ם [פ"א ה"ב] בגדר תענית חלום: "הרואה חלום רע צריך להתענות למחר, כדי שישבו ויעור במעשיו ויחפש בהן ויחזור בתשובה".